
Causa Curiana: az ügyleti akarat értelmezése az ókori Rómában

Jakab Éva*

Kr. e. 93-ban egy híressé vált per folyt Rómában, a százzemélyes bíróság (*iudicium centumvirale*) előtt. Felperes és alperes a római elit köreiből származtak: egy bizonyos Marcus Coponius indította a keresetet Manius Curius ellen. De nem csupán a peres felek személye, hanem a két felet a bíróság előtt képviselő szószólók neve, tekintélye és hírneve is vonzotta a tömeget. A felperes képviseletében Q. Mucius Scaevola lépett fel, míg az alperest L. Licinius Crassus védte. Az európai magánjog történetében ez a per szolgál a jogügyleti akarat értelmezésének bázisául: a *verba-voluntas vita* innen datálható.

Kulcsszavak: jogi érvelés, *causa Curiana*, öröklés, jogtudomány

Causa Curiana: the interpretation of the contractual will in ancient Rome

In 93 BC, a trial about succession took place in Rome before the court of *iudicium centumvirale* which later became rather famous. Plaintiff and defendant came from the Roman elite: a certain Marcus Coponius brought the action against Manius Curius. But it was not only the person of the litigants, but also the names, authority and reputation of the advocates representing the two parties before the court that attracted the crowd. Q. Mucius Scaevola represented the plaintiff, while L. Licinius Crassus defended M. Curius. In the history of European private law, this trial serves as the basis for the interpretation of the will in legal transactions: the *verba-voluntas* dispute can be dated from here.

Keywords: legal reasoning, *causa Curiana*, succession, jurisprudence

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1468>

Kr. e. 93-ban nagy tömeg gyűlt össze Rómában. Az emberek feszült érdeklődéssel vártak egy tárgyalásra, amely a százzemélyes bíróság (*iudicium centumvirale*) hatáskörébe tartozott. Egy elhíresült örökösödési perrel volt szó: felperes és alperes, akik egy tetemes hagyaték sorsáról vitáztak, a római elit köreiből származtak: egy bizonyos Marcus Coponius indította a keresetet Manius Curius ellen. De nem csupán a peres felek személye, hanem leginkább a két felet a bíróság előtt képviselő szószólók köztiszteletben álló neve, tekintélye és hírneve vonzotta a tömeget.¹ A

* Egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék.

¹ Cic. de oratore 1,80. A gazdag szakirodalomból utalnék néhány alapvető munkára: Ulrich Manthe: Ein Sieg der Rhetorik über die Jurisprudenz. Der Erbschaftsstreit des Manius Curius – eine vertane Chance

felperes, Marcus Coponius képviselőjében Q. Mucius Scaevola lépett fel, míg az alperes, Manius Curius érdekeit L. Licinius Crassus védte.

Mit tudunk erről a két neves férfiúról és a per tárgyáról? Mindkét államférfi előkelő római családból származott és mindkettő Kr. e. 140-ben született. Politikai karrierjük szinten teljesen párhuzamosan emelkedett a magasba: Kr. e. 110-109-ben mindketten quaestorok, majd 106-ban, illetve 105-ben néptribunusok, Kr. e. 100-ban együtt töltik be az *aedilis curulis* tisztségét, 98-ban együtt praetorok, majd 95-ben együtt *consulok*. Crassus 92-ben *ensor*, Scaevola 92-ben *proconsul Asiae*.²

Magáról a perről számos ókori forrás tudósít, elsősorban Cicero és Quintilianus elemzik annak lefolyását műveikben. Már ez a tény is mutatja, hogy Scaevola és Crassus beszéde a retorika elméletében és gyakorlati oktatásában paradigma jellegűvé vált. Cicero így parafrázálja a kérdéses végrendeletet: „Egy családfeje (pater familias), akinek egyetlen gyermeke sem volt, felesége viszont igen, végrendeletét így fogalmazta meg: 'Ha egy vagy több fiam születik, ők legyenek az örökösöm.' Majd a szokásos mondatok után: 'Ha a fiam meghal, mielőtt serdültté válik, legyen az örökösöm.'"³

Egy másik aspektusból megfogalmazva, ugyancsak Cicerótól, így hangzik a tudósítás: „...Crassus a Curius-ügyben is bőségesen élt (hasonlatokkal), például arról, aki végrendeletében úgy nevezte ki az örökösait, hogy ha tíz hónapon belül fia születik, de meghal, mielőtt serdültté válna, a másodikiké legyen az örökség.”⁴

A tényállást összefoglalva megállapítható, hogy a Kr. e. 1. század kezdetén (talán Kr. e. 94-ben vagy 93-ban) egy Coponius nevű római polgár végrendeletet készített, amit a szokásos módon okiratba is foglaltatott.⁵ Mivel gyermektelen, de nős volt, abban reménykedett, hogy felesége hamarosan (fiú)gyermeket fog világra hozni.⁶ A születendő utódra tekintettel úgy fogalmazta meg a végakarátát, hogy egyetemes jogutódja a még nem létező, de remélt fia legyen (*postumus*). A korabeli magas gyerekalandóságra tekintettel azonban (óvatosan) arról is rendelkezett, hogy a gyermek korai halála esetén Manius Curius (aki feltehetően közeli barátja volt) lépjen az örökösök pozícióba. A végrendelet készítője hamarosan elhunyt, teltek a hónapok, de a remélt fiúutód nem született meg. Feltehetően a megözvegyült

der Rechtspolitik, in: *Grosse Prozesse der römischen Antike* (szerk.: U. Manthe, J. v. Ungern-Sternberg), München, Beck, 1997, 74–84. o.; Philip Thomas: The intention of the testator: from the causa Curiana to modern South African law, in: *Inter cives necnon peregrinos. Essays in honour of Boudewijn Sirks* (szerk.: J. Hallebeek et al.), Göttingen, V&R Unipress, 2014, 727–739. o.; Franz Wieacker: The causa Curiana and contemporary Roman jurisprudence, *The Irish Jurist*, 2 (1967), 151–164. o.; Alan Watson: *The law of succession in the later Roman republic*, Oxford, Oxford University Press, 1971, 53, 94ff.; O. E. Tellegen-Couperus – J. W. Tellegen: Law and rhetoric in the causa Curiana, *Orbis Iuris Romani*, 6 (2000), 171ff.; Olga Tellegen-Couperus: Quintilian and Roman law, *RIDA*, 47 (2000), 167ff.; Giovanni Finazzi: *La sostituzione pupillare*, Napoli, Jovene Editore, 1997, 82–96. o.

² R. A. Baumann, *Lawyers in Roman Republican Politics*, München, 1983, 341ff.

³ Cic. de inventione 2,122. Simon L. Zoltán fordítása.

⁴ Cic. topica 10, 44. Kisdi Klára fordítása.

⁵ A római jog végrendeleti formakényszeréhez vö. Éva Jakab: Inheritance, in: *The Oxford Handbook of Roman Law and Society* (szerk.: Paul J. du Plessis – Clifford Ando – Kaius Tuori), Oxford, Oxford University Press, 2016, 500–502. o.

⁶ A szerzők többsége úgy foglal állást, hogy az örökösök házas és gyermektelen volt, közeli halálát érezte, és felesége a végrendelet készítésekor várandós volt. Vö. Manthe: i.m. 74. o.; Wieacker: i.m. 155. o.; Thomas: i.m. 730. o.

feleség terhes volt, de elvetélt vagy egyéb okból nem tudta magzatát életképesen világra hozni. Ennek tükrében a végrendeletben megnevezett M. Curius birtokba vette a hagyatékot, az örökös státusát vindikálva magának. Az örökhagyó Coponius egyik rokona, Marius Coponius, aki végrendelet hiányában a törvényes örökös lett volna, nyilvánvalóan ismerte a végrendelet szövegét – és megtámadta azt, annak utólagos érvénytelenségére hivatkozva.

A rövid tényállás-összefoglaló nyomán jól kirajzolódnak az ellentétes érdekek, amelyek a perben egymásnak feszültek. A jogi probléma és a perben elhangzott érvek boncolgatása előtt érdemes néhány szót szólni magáról a római végrendeletről. A római polgár számára a végrendelet-készítés a jogélet sarkalatos részét képezte.⁷ Cato, a neves politikus és író odáig ment, hogy kijelentette: életében leginkább attól rettegett, hogy akár csak egy napot is érvényes végrendelet nélkül éljen.⁸ Plinius hangoztatta, hogy egy római jellemének valódi tükré a végrendelete: kit tagad ki, kit nevez örökössé, kinek juttat hagyományokat.⁹ A végrendelkezési szabadság már a XII táblás törvény korában is elvitathatatlan joga volt minden *pater familias*nak. Ugyanakkor az irodalmi tudósítások és a ránk maradt okiratok áttekintése alapján egyértelmű, hogy a jogilag korlátlan végrendelkezési szabadságot komoly társadalmi-erkölcsi elvárások szorították korlátok közé. A társadalmi kontroll Róma elit köreiből már azáltal is érvényre jutott, hogy elegáns társaságokban a házigazda vacsora után nem ritkán azzal szórakoztatta a vendégsereget, hogy nyilvánosan felolvasta a végrendeletét.¹⁰ Az öröklés ezekben az elit körökben a vagyongyarapítás egyik legkézenfekvőbb módjának számított. Anyagi problémákkal küszködő aranyifjak néha attól sem riadtak vissza, hogy idős rokonaik végrendeletét hamisítani próbálják.¹¹

A római végrendeletnél az íráshordozó (viaszos tábla), a nyelv (latin), a szóhasználat (archaikus klauzulák), az örökösnevezés formális szavai, és a tanúk kötelező bevonása kógens szabályként érvényesült volt.¹² Coponius végrendelete formai szempontból bizonyára kifogástalan lehetett. A jogügyleti tartalom okiratba foglalása azonban nem sikerült tökéletesen, hisz éles jogvitához vezetett.

Vessünk egy pillantást Coponius végakaratainak jogi hátterére! „Ha tíz hónapon belül fiam születik, miután meghalok...” A *postumus* (utószülött) örökössé nevezésének érvényessége mellett ebben a korban a jogtudomány már meggyőzően érvelt.¹³ A tíz hónap nyilvánvalóan az apaság (megdönthető) vélelmét emelte be a

⁷ Edward Champlin: *Final Judgments: duty and emotion in Roman wills, 200 B.C.-A.D. 250*, Berkeley, University of California Press, 1991, 6–8. o.

⁸ Cat. Mai. 9,6.

⁹ Plin. ep. 8,18.

¹⁰ Champlin: i.m. 9–10. o.

¹¹ Jakab: i.m. 501. o.; a *SC Neronianum* ezért pontosan szabályozta a végrendeletek okiratba foglalásának módját.

¹² Thomas Rübner: Testamentary formalities in Roman law, in: *Comparative succession law* (szerk.: Kenneth G. C. Reid – Marius J. de Waal – Reinhard Zimmermann), Oxford, Oxford University Press, 2011, 4–6. o.; Maria Nowak: *Wills in the Roman Empire. A documentary Approach*, Warsaw, The University of Warsaw, 2015, 19ff. szemléletesen összefoglalja a végrendeletek jellemzőit, majd 342ff. a ránk maradt okirati szövegeket is publikálja.

¹³ Max Kaser – Rolf Knütel – Sebastian Lohsse: *Römisches Privatrecht*, München, Beck, 2021²², 460. o.; Manthe: i.m. 74. o.

jogügyletbe. A törvényes házasságban született gyerek apjának az anya férjét tekintette a római jog, ha a gyerek a házasság megkötése utáni 182. napon túl, illetve a házasság megszűnése utáni 300. napon belül jött a világra. Serdületlen örökös névezése esetén már az archaikus jog is ismerte a *substitutio* (helyettes örökös nevezés) jogintézményét.¹⁴ A gondos, körültekintő végrendelezők általában éltek ezzel a lehetőséggel, hisz a serdületlen nem tudott még saját végrendeletet készíteni, ezért korai halála esetén az apai hagyaték a törvényes örökösök (közelebbi vagy távolabbi oldalrokonok) kezébe került volna. A helyettes örökös nevezés intézménye éppen azt tette lehetővé az örökhagyó számára, hogy ezeket az agnát rokonokat kizárja a hagyatékban való részesedésből.

A *substitutio pupillaris* korrekt formuláját Gaius ismerteti *Institutiones* című, a római jog elemi ismereteit összefoglaló művében (2,179): „*Titius filius meus mihi heres esto. Si filius meus mihi <heres non erit, sive mihi heres> erit et hic prius moriatur quam in suam tutelam venerit, tunc Seius heres esto.*” A minta-formula szerint az örökhagyó fiát, Titiust¹⁵ nevezi örökösének, azaz egyetemes jogutódjának.¹⁶ Az örökösnevezést azonban kiegészíti egy klauzulával: ha az örökhagyó halálával önjogúvá váló, de serdületlensége miatt gyámság alá kerülő fiú meghalna, mielőtt „a saját *tutelája*, gyámsága alá kerül” – azaz mielőtt elérné a serdülség korhatárát és szabadulna a gyámság alól, Maeuius legyen az örökös.¹⁷

Ennek családjogi háttere, hogy a római jog szerint az apa halálával a fiú ugyan önjogúvá válik (*persona sui iuris*), de serdületlen életkora miatt szükségszerűen gyámság alá kerül. Amíg el nem éri a serdülség korhatárát, addig nem tud végrendeletet készíteni, azaz nem tud érvényesen rendelkezni az apjától örökölt vagyon további sorsáról, azaz nem tud érvényesen *mortis causa* jogutódot nevezni. Ezt a lehetőséget mérlegelve terjedt el a helyettes örökös nevezés a jogéletben és a jogudományban. A *substitutus* tulajdonképpen felfüggesztő feltétellel örökös névezett személy.¹⁸

Első pillantásra úgy tűnik, hogy a helyettes örökös nevezéssel a *semel heres semper heres* elve sérül. A római öröklési jogban ugyanis alapelvnek számított, hogy ha egyszer valaki örökösé vált, az is marad; a serdületlen lemenő vonatkozásában ez azt jelentené, hogy halála esetén az öröklés utána áll be, és nem a jogelőd (végrendelező örökhagyó) után. A helyettes örökös nevezése azonban nem egy közönséges utóörökös nevezést jelentett – ezt a római végrendeleti jog (*successio secundum tabulas*) nem ismerte el.¹⁹ A gyakorlatban az öröklés folyamatát függésben tartották az örökös névezett serdületlen (vagy *postumus*) felderüléséig.²⁰ Ha a kiskorú a serdülség (a 12/14. életévének) betöltése előtt meghalt, akkor a másodikként örökösé nevezett az eredeti (apai) végrendelet

¹⁴ Kaser – Knütel – Lohsse: i.m. 458–459. o.

¹⁵ Titius kétségkívül blanketta-név; a római jogászok a konkrét jogeseteket következetesen anonimizálták.

¹⁶ A *substitutio pupillaris* elméletét és gyakorlatát részletesen elemzi Finazzi: i.m. A vonatkozó szakirodalmat szellemtörténeti igényrel ismerteti a 6-16. oldalon.

¹⁷ M. Curiust a végrendeletben valószínűleg a születendő gyerek gyámjává is kinevezte az örökhagyó; vö. Manthe: i.m. 76. o.

¹⁸ Max Kaser: *Das römische Privatrecht* I², München, Beck, 1971, 688. o.

¹⁹ Ez a jogintézmény majd a *fideicommissum* révén terjedt el.

²⁰ Kaser: i.m. 689–690. o.

alapján vált örökössé (azaz a *substitutus* tulajdonképpen nem a serdületlen, hanem az örökhagyó jogutódja lett; bár a klasszikus jogászok úgy fogalmazzak, hogy mind a serdületlen, mind a végrendelező jogutódjának tekintendő.²¹

A helyettes örökös nevezésének létezett egy másik fajtája is a római jogban, a *substitutio vulgaris*. Ekkor a végrendelező arra az esetre nevezett meg egy második örököst, ha az első nem tudna vagy nem akarna örökölni (Gai, 2,184): „*Lucius Titius heres esto. Si mihi Lucius Titius heres non erit, Maevius heres esto.*” M. Coponius és M. Curius jogvitáját a modern jogász megközelítési módjával arra a jogi problémára absztrahálhatjuk, hogy a *substitutio pupillaris* magában foglalja-e a *substitutio vulgaris* intézményét is.²² Jóllehet a *substitutio vulgaris* mint öröklésjogi intézmény általános elfogadására valójában csak később került a római jogban: Marcus Aurelius és Verus császári rendeletekkel való jogfejlesztő tevékenységéhez köthetők az első explicit források.²³

A késői utód könnyű helyzetéből könnyen okoskodhatunk, hogy Coponius végrendeletében a két klauzulát kombinálni kellett volna. Kétségtelen, hogy Coponius végrendelete kizárólag a *substitutio pupillaris* esetéről rendelkezett – és ez nem fedte le a beállt tényállást. Miért? Talán hibázott a jogi szakértő? A helyes végrendelet-szöveg valahogy úgy hangozhatott volna, ahogyan arra mintegy háromszáz évvel később Modestinus utal (D. 28,6,1,1): *Heredis substitutio duplex est aut simplex, veluti: "Lucius Titius heres esto: si mihi Lucius Titius heres non erit, tunc Seius heres mihi esto": "Si heres non erit, sive erit et intra pubertatem decesserit, tunc Gaius Seius heres mihi esto"*. A Modestinus által ajánlott *duplex substitutio* azt a lehetőséget is átfogja, ha a végrendeletben örökössé nevezett személy bármely okból nem lesz örökös (például nem éli túl az örökhagyót, nem fogadja el a hagyatékot – vagy meg sem születik).

A releváns jogi háttér feltérképezése után térjünk vissza a híres perhez! Ahogyan azt már fent leszögeztük, Marcus Coponius adta be a keresetet Manus Curius ellen.²⁴ A felperes és jogi szakértői arra hivatkoztak, hogy az örökösnevezés a *postumus* meg nem születése miatt meghiúsult, ergo a végrendelet megdőlt, tehát a legközelebbi agnát rokon – azaz a felperes, Marcus Coponius – tekintendő az egyetemes jogutódnak. Manus Curius – aki kétségtelenül a birtokban lévő kényelmesebb perbeli pozícióját élvezte – vitatta a felperesi állítást, azaz ellentmondott (*contradictio*), és saját örökösi voltát hangoztatta *ex testamento*.²⁵

A per a százzemélyes bíróság (*judicium centumvirale*) előtt folyt; az örökösödési perek ezen testület hatáskörébe tartoztak Rómában.²⁶ A *centumviri* egy régi és nagy tekintélynek örvendő bíróság volt, amely kezdetben száz, később százöt tagból állt:

²¹ Kaser: i.m. 690. o.

²² Thomas: i.m. 729. o.

²³ D. 28,6,4 pr. Modestinus libro singulari de heurematicis. Vö. Wieacker: i.m. 162. o.

²⁴ *Hereditatis petitio*, a *proximitas* alapján, a törvényes öröklés szabályai szerint. Vö. Kaser: i.m. 104f., 689. o.

²⁵ Manthe: i.m. 76. o. úgy véli, hogy Coponius már a praetor meghívta örökösként – viszont ő is abból indul ki, hogy a hagyaték Curius birtokában van.

²⁶ H. F. Jolowicz: *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 1952, 204. o. kiemeli, hogy Cicero korában ezen bíróság előtt ún. „causes célèbres” tárgyalása volt jellemző, a legkiválóbb szónokok fellépésével.

mind a harmincöt *tribus* három-három főt delegált a testületbe. A bíróság a köztársasági korban a *praetor urbanus* elnöklete alatt ülésezett. Maga a tárgyalás persze nem százöt bíró előtt folyt, hanem a Százak közül a konkrét ügyben mindig egy kisebb létszámú választott bírói tanács járt el, amely a tárgyalást ténylegesen lefolytatta. Perünk szempontjából fontos tényező, hogy nem egyesbíró (*iudex*), hanem esküdtek testülete hozott ítéletet. A laikus polgárok gyülekezete előtt ugyanis egészen más retorikai eszközök bevetésétől lehetett pernyerést remélni!

Nézzük, milyen érvelési taktikát választott Mucius Scaevola, és hogyan lépett fel Licinius Crassus! A rajongók tömege nem hiába várt rájuk, mindketten briliáns beszédet készítettek elő a nyilvános tárgyalásra. Cicerót idézve: „Mindketten ellenkező álláspontból szállva síkra a polgári jogért, hogy Crassus a legkiválóbb jogi szakértőnek tűnt fel a szónokok között, Scaevola pedig a legkiválóbb szónoknak a jogtudósok között.”²⁷ Először mindig a felperesi oldal kapott szót. Scaevola nagy szakmai tudással, a jog rendszerének erejébe vetett hittel, éleselméjűen érvelt; „... kijelentette, hogy ha az apa halála után utód már nem született, az nagykorúsága elérése előtt nem is halhat meg, ezért örököse sem lehet az, akit a *postumus* fiú megszületése és halála utánra neveztek örökösnek.”²⁸ Scaevola azt bizonygatta, hogy M. Curius, „aki csak abban az esetben örökölhetett volna, 'ha gyámfia előbb hal meg, minthogy a gyámság alól felserdült volna' nem lehet örökös, hiszen a gyámfia meg sem született.”²⁹ Scaevola hosszasan értekezett a végrendelet tartalmi elemeiről és arról, hogyan kellett volna megfogalmazni az okiratot ahhoz, hogy Curius akkor is örökölhessen, ha nem születik meg a várt fiú. Többször is hangsúlyozta, hogy a végrendelet szavaitól nem távolodhat el a bíróság, hisz igen veszedelmes lenne a *populus Romanus* számára, ha az írott szöveget semmibe vennék, a szándékot illetően feltételezésekbe bocsátkoznának, és az egyszerű emberek okiratait az „ékeszólók” segítségével kiforgatnák. Újfont apellált a *ius civile* öröklési szabályai betartásának fontosságára. Sokszor hivatkozott apja, Publius Mucius Scaevola írásaira és szakvéleményeire. Választékos, logikus és elegáns jogi érvelése szinte maradéktalanul meggyőzte a bírakat és csodálatra ihlette a nézők népes seregét. Már-már úgy tűnt, hogy Iustitia mérlege véglegesen az ő és az általa képviselt M. Coponius javára billent.

Ám ekkor színre lépett Crassus! Szerényen de méltósággal, ironikusan, de mégsem maró gúnnyal kezdte beszédét – amelyben azonnal támadásba lendült. A perbeszédét elemzők kiemelik, hogy ez igen szokatlan indítás volt, hisz a gúnnyal kezdés ellentmondott a forenzikus retorika alapvető szabályainak. Crassus mégis megkockáztatta: Scaevolát egy elkényeztetett kisfiúhoz hasonlította, aki a tengerparton sétálva egy evezőbak roncsára talál, és ebből azonnal egy egész hajót akar konstruálni. Crassus szerint ellenfele, Scaevola is így akar egy „kis fogásból” egy nagy örökösödési pert kanyarítani a *centumvirek* előtt! Crassus szellemes csipkelődése nem tévesztett célt, a publikum és a bírák többsége rögtön a könnyed és humoros szónokkal szimpatizált. Cicero így tudósít erről a fordulatról: „Ilyen bevezetés után, amelyet számtalan hasonló kijelentés követett, minden jelenlévő

²⁷ Cic. Brutus 145. Itt és a következőkben is Krupp József fordítása.

²⁸ Cic. de oratore 1,180. Itt és a következőkben is Adamik Tamás fordítása. Vö. Finazzi: i.m. 87–90. o.

²⁹ Cic. Brutus 195.

lelkét felderítette és a komolyságból a vidámságra hangolta át őket.³⁰ Érdemes tovább idézni Cicero beszámolóját: „Azután pedig arról beszélt, hogy a végrendelet szerzőjének az volt a szándéka, és azt gondolta, hogy ha bármilyen oknál fogva nem lenne fiú utód, aki a gyámság alá kerül, akár mert nem is született meg, vagy mert előbb halt meg, mindenképpen Curius legyen az örökös.”³¹ Crassus ezt követően még jobban tágította a kört, a konkrét esetet egy absztraktabb szintre emelte és általános érvényű következtetések levonására használta fel: „a jogot, az igazságot, a végrendelet értelmét és szándékát vette védelmébe. [...] Előadta, hogy mennyi fortély található a szavakban, különösen a végrendeletekben, ha figyelmen kívül hagyják a szándékot.”³² Azon az oldalvágásán is jót mulattak a rómaiak, hogy ezután már senki sem mer majd végrendeletet készíteni Scaevola jóváhagyása nélkül!

Crassus a meggyőzés nagy mestere volt, aki könnyed, elegáns, humoros, de amellet elmélyült stílusban érvelt a méltányos és igazságos mellett (*bonum et aequum*). Azzal is rokonszenvet aratott, hogy a *pietas*, a kegyelet jegyében síkra szállt a holtak végakaratainak védelmében. A végrendelet az egyetemes jogutód kijelölése révén ugyanis nem pusztán a vagyon örökösödését rendezi. Az ókori ember számára legalább olyan fontos aspektust jelentett a családi *sacra*, a házi istenek és az ősök szellemének kultusza, amelyről gondoskodni az örökös erkölcsi kötelességének számított. Crassus szerint világos és egyértelmű, hogy a végrendelet készítőjének az volt a szándéka, hogy ha a (remélt) fia nem lehet (bármilyen okból) az örököse, akkor egyes egyedül M. Curius váljék örökösévé.³³

Verba et voluntas... A jogügyleti interpretáció mérföldköve ez a per, hisz a két kiváló rétor, akik mindketten a jól képzett *iuris peritus*-ok közé számítottak, a római jog története folyamán először nevesített olyan alapvető elveket, amelyek korunkig befolyásolják az európai magánjogok jogértelmezési felfogását.

Verba – voluntas: az ügyleti akarat és/vagy a belső akaratelhatározás legyen a zsinórmérték a jogügyletek interpretációja során? Az ókori római jog történetében Curius pere fontos áttörést jelentett: a köztársasági jogtudomány (*veteres*) objektív, a nyilatkozatra fókuszáló, tipizáló értelmezése ezután egyre inkább háttérbe szorult, egyre több teret engedve a szubjektív, a belső akaratelhatározást a központba állító, individualizáló értelmezésnek. Bizonyosan nem véletlen, hogy az „új vonal” az ingyenes jogügyleteknél tört utat magának. A fordulatot nagyban elősegítette a görög filozófia folyamatos behatása Róma kiemelkedő jogtudósaira, amely a Kr.e. 2. század közepétől egyre erősödött. Az sem véletlen tehát, hogy a Kr. e. 1. század leghíresebb rétora, Crassus érvelt először tárgyalóteremben a *voluntas* mellett.

A görög filozófusok közül elég itt Aristotelés néhány gondolatára utalni. A Kr. e. 4. század, az athéni demokrácia fénykorának elismert gondolkodója a törvény értelmezéséről elmélkedve leszögezi: „És nem a törvényt, hanem a törvényhozót kell figyelembe venni; és a törvényhozónak nem a szavát, hanem a szándékát; nem magát a cselekedetet, hanem a cselekvő szándékát; és nem rész szerint, hanem egészében; és nem azt, hogy milyen most, hanem hogy milyen volt mindig vagy

³⁰ Cic. Brutus 197. Vö. Finazzi: i.m. 90–92. o.

³¹ Cic. Brutus 197.

³² Cic. Brutus 197.

³³ Cic. de oratore 180.

általában.³⁴ Közismert, hogy az interpretációs alapelvek többnyire azonosak voltak a *lex* és a *contractus* vonatkozásában: a törvénynél a törvényszöveget a „törvényhozó” (mint absztrakció) feltehető akaratával, szándékával összehangban kell értelmezni, míg a szerződésnél a szerződő partner feltehető akaratát kell rekonstruálni a nyilatkozatának az értelmezéséhez. Hasonló párhuzamokat lehet megfigyelni a az ókori latin irodalomban is, például Cicero vagy Quintilianus írásaiban. A retorikai képzés – görög földön és Rómában egyaránt – nagyrészt a sztoikus filozófia tanaira épült. Leendő politikusok, államférfiak és jogtudósok retorikai tanulmányokat folytattak, retorikai „iskolákba” jártak Itáliában is, és ha megengedhették maguknak, akkor hosszabb tanulmányútra is vállalkoztak, hogy a görög földön működő nevezetes „iskolákban”, egy-egy bölcselő köré gyűlve is csiszolják tudásukat.

A Coponius és Curius perének kapcsán először felvetődő elméleti megfontolások, interpretációs elvek a mai napig diagnosztizálhatók a kontinentális jogrendszerekben, a kötelmi jogok általános részében. Q. Mucius Scaevola és L. Licinius Crassus forenzikus csatáját, a két kiváló jogász és szónok érveit a nyilatkozati és az akarati elmélet első nagy megmérettetéseként stilizálja az európai magánjogtörténet.³⁵ Az akaratnyilatkozat a privátautonómia kulcsfontosságú eleme, a legfontosabb a jogi hatást előidéző jogi tények között.³⁶ Kétségtelen, hogy a formakényszer és a formátlan akaratnyilvánítás, a releváns ügyleti akarat megnyilvánulásának két ellentétes pólusa jellemezte ezt a pert. Azóta is számos jogvitára adott alkalmat az a tény, hogy a jogalanyokban lejátszódó belső folyamatok bizonyos külső jelek által válnak észlelhetővé – és ezek a külső jelek nem fedik le mindig egyértelműen a belső akaratot.

A római jog továbbélése folyamán kiváló jogtudósok érveltek fáradhatatlanul az akarati vagy a nyilatkozati elv primátusa mellett.³⁷ A *ius commune* és a kánonjog elsősorban a bizonyítási eljárás jogában tulajdonított fontos szerepet az akarati elvnek.³⁸ A humanisták és a skolasztikusok szerint minden érvényes jognyilatkozat feltétele a „külső” konszenzus: *nullus alius contractus teneret, puta emptionis et*

³⁴ Arist. ret. 1374b. Adamik Tamás fordítása. A témához vö. Dietmar Schanbacher: Der Einfluss der stoischen Sprachtheorie auf die römische Jurisprudenz, in: *Festschrift für Rolf Knütel zum 70. Geburtstag* (szerk.: Holger Altmeyden et al.), Heidelberg, 2010, 1025f.

³⁵ Vö. Johannes Stroux: *Summum ius summa iniuria*. Ein Kapitel der Geschichte der interpretatio iuris, in: *Festschrift Paul Speiser-Sarasin*, Basel, 1926 (= *Römische Rechtswissenschaft und Rhetorik*, Potsdam, Stichnote, 1949) 57. o. az *aequitas* győzelmét ünnepli a *ius strictum* felett. Manthe: i.m. 81. o. viszont azt hangsúlyozza, hogy a retorika győzött a jogtudomány felett. Szkeptikusan Stroux és az uralkodó irány nézetével szemben Wieacker: i.m. 156–157. o.; szerinte a bíróság jogilag téves ítéletet hozott. Manthe: i.m. 82. o. inkább úgy fogalmaz, hogy a bíróság hamis premisszából kiindulva döntött. Thomas: i.m. 728. o. a *verba / voluntas* vita archetipusáról beszél ebben a perben – ugyanakkor az „incompetent advisor” hibáját is felveti: Coponius jogi szakértője rossz szakvéleményt adott a végrendelet megfogalmazásakor.

³⁶ Reinhard Zimmermann: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford, Oxford University Press, 1996², 622ff.

³⁸ Elég itt Dominicus de Soto vagy Barnabas Brissonius munkáira utalni; vö. Martin Josef Schermaier: Die Willenserklärung (vor §§116ff.), in: *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB* (szerk.: Mathias Schmoeckel – Joachim Rückert – Reinhard Zimmermann), Tübingen, Mohr Siebeck, 2003, 406. o.

*venditionis, nisi externe significarent consensus.*³⁹ Hobbes társadalmi szerződés elmélete és Puffendorf munkái is központba állítják a *Sprachlehre*, a szó-értelmezés problematikáját.⁴⁰ A jogászok és tudósok közül kiemelkedik Friedrich Carl v. Savigny elemzése, aki hosszan értekezik a „Wille” és az „Erklärung” közti divergencia konzekvenciáiról: „Denn eigentlich muss der Wille an sich als das einzig Wichtige und Wirksame gedacht werden, und nur weil er ein inneres, unsichtbares Ereignis ist, bedürfen wir eines Zeichens, woran er von Anderen erkannt werden könne, und dieses Zeichen, wodurch sich der Wille offenbart, ist eben die Erklärung. [...] Daraus folgt aber, dass die Übereinstimmung des Willens mit der Erklärung nicht etwas Zufälliges, sondern ihr naturgemäßes Verhältnis ist.”⁴¹ Savigny hangsúlyozza, hogy valójában az akaratot kell az egyedül fontos és joghatályos ténynek tekinteni. Ugyanakkor mivel ez egy belső, a külvilág számára csak korlátozottan észlelhető, megismerhető esemény – szükség van egy külső jelre, amelynek révén a külvilág, a jogviszony többi résztvevője képes lehet felismerni-megismerni a belső akaratot. Ez a „jel” maga a nyilatkozat; a nyilatkozat tehát az akarat megnyilatkozása a külvilág felé. Savigny kiemeli, hogy az akarat és a nyilatkozat összhangja, egybehangzó jellege nem valami véletlenszerű jelenség, hanem a két elem természetes viszonya. Savigny a római jogi alapokról kiindulva kidolgozta az akarati és nyilatkozati elv tanának máig meghatározó alapjait. A fogalom és a fogalom tartalma közötti szintézise imponáló.

A 19. század második felében, a pandektisztika nagy teoretikusai közül például Jhering a nyilatkozati elvet állította előtérbe, a forgalom biztonságával érvelve. Az ő koncepcióját követte alapjában Bernhard Windscheid is: „Die Erklärung geht dahin, dass gewisse rechtlich Wirkung eintreten solle; aber gewollt ist dieses Eintreten nicht. Wer ein solches Auseinandergehen von Wille und Erklärung behauptet, muss es beweisen; steht es fest, so erzeugt die Erklärung die als gewollt bezeichnete rechtliche Wirkung nicht. S odas Prinzip.”⁴² Windscheid a nyilatkozati elv áttörését csak a nevesített akaratihák fennforgása esetén ismeri el. A lábjegyzetben viszont utal korának egyik domináns jogtudományi értelmezési vonalára, amely az akarat interpretációjánál nem a nyilatkozó szubjektumát, hanem a szerződő partner elvárásait helyezi előtérbe.⁴³

A német pandektisztika a római jogi bázisból kiindulva dolgozta ki a „Willenserklärungen”, a jogügyleti nyilatkozatok tanát. Ennek értelmében az akarat („Wille”) a belső, szubjektív tényállási elem (amely tovább bontható a cselekményi akaratra és a nyilatkozati akaratra) – és a nyilatkozat („Erklärung”) a külső, objektív

³⁹ Dominicus de Soto: *De iustitia et iure*, vö. Schermaier: i.m. 406. o., 25. lj.

⁴⁰ Schermaier: i.m. 406–408. o.

⁴¹ Friedrich Carl von Savigny: *Das System des heutigen römischen Rechts*, Berlin, Veit, 1840, 258ff.

⁴² Bernhard Windscheid – Theodor Kipp: *Lehrbuch des Pandektenrechts*, I., Frankfurt a.M, Rütten & Loening, 1906⁸, 75. §, 376–378. o.; hasonlóan Windscheid: Wille und Willenserklärung. Eine Studie, *Archiv für die civilistische Praxis*, 63 (1880), 72ff.

⁴³ Windscheid – Kipp: i.m. 376. o.: „In der neueren Zeit ist dieses Prinzip von verschiedenen Seiten bestritten worden, und es ist an die Stelle desselben das andere Prinzip gesetzt worden, dass für die rechtliche Wirkung der Willenserklärungen entscheidend sei nicht der wirkliche Wille des Urhebers der Willenserklärung, sondern dasjenige, was dem oder den der Willenserklärung Gegenüberstehenden als sein wirklicher Wille in berechtigter Weise erscheine.”

tényállási elem. A külvilágban, a forgalmi életben a nyilatkozat manifesztálódik, a forgalom biztonságát a nyilatkozási elv szolgálja. Ugyanakkor a belső akarat relevanciája sem lehet kétséges, különösen a nevesített akarathibák esetében.

A magyar magánjog történetének kiemelkedő gondolkodói közül itt pusztán Grosschmid Béni néhány figyelemre méltó gondolatát szeretném idézni. Grosschmid átgondolta és kiértékelte a német tudományos iskolák és az Optk gyakorlatát, majd egy józan, köztes álláspontot foglalt el: „Amint az ú. n. törvény-értelmezési szabályok kétfelé utalnak (a betű, külső és a szándék, belső, felé: azonképpen van ez itten is. Jelesül: a külső ügylet- vagy törvényszó értelmének a lefejtése. [...] És ugyancsak amint a törvényben, úgy a jelen kérdés dolgában, egyik terelő szó számára sem vitathatni kizárólagosságot. Vagyis egyaránt egyoldalú akár a szorosságot, akár a bona fides-t tenni egyedüli vezérlőül. [...] A bizonyosság (bolygatás, conjectúrák alóli kivontság) a joghelyzetben, már önmagára, egyik legfőbb érdek. Kivált, ahol ez a törvénytételnek vagy kikötésnek egyenest indító oka: ott csak igenis szembeszökő alapokon szabad az érdekkérdésre súlyt vetni. Holott ez nem egyéb, mint az elrejtett saját értelemnek az érvényre emelése. Hasonlatosképpen az alábbi igazság nem egyéb, mint a kötelembeli kitűzés fenekén lappangó hallgatóságos vagylagosságok következésre emelése.”⁴⁴

Irodalomjegyzék

- Baumann, Richard A.: *Lawyers in Roman Republican Politics*, München, Beck, 1983.
- Champlin, Edward: *Final Judgments: duty and emotion in Roman wills, 200 B.C.-A.D. 250*, Berkeley, University of California Press, 1991.
- Finazzi, Giovanni: *La sostituzione pupillare*, Napoli, Jovene Editore, 1997.
- Grosschmid Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből. Jubileumi kiadás*, Budapest, Grill, 1933.
- Jakab, É.: Inheritance, in: *The Oxford Handbook of Roman Law and Society* (szerk.: Paul J. du Plessis – Clifford Ando – Kaius Tuori), Oxford, Oxford University Press, 2016, 498–509.
- Jolowicz, H. F.: *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 1952.
- Kaser, Max: *Das römische Privatrecht I²*, München, Beck, 1971.
- Kaser, Max – Knütel, Rolf – Lohsse, Sebastian: *Römisches Privatrecht*, München, Beck, 2021²².
- Manthe, Ulrich: Ein Sieg der Rhetorik über die Jurisprudenz. Der Erbschaftsstreit des Manius Curius – eine vertane Chance der Rechtspolitik, in: *Grosse Prozesse der römischen Antike* (szerk.: U. Manthe – J. v. Ungern-Sternberg), München, Beck, 1997, 74–84.
- Nowak, Maria: *Wills in the Roman Empire. A documentary Approach*, Warsaw, The University of Warsaw, 2015.

⁴⁴ Grosschmid Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből. Jubileumi kiadás*, Budapest, Grill, 1933, 859ff.

- Rűfner, Thomas: Testamentary formalities in Roman law, in: *Comparative succession law* (szerk.: Kenneth G. C. Reid – Marius J. de Waal, Reinhard Zimmermann), Oxford, Oxford University Press, 2011, 1–26.
 - Savigny, Friedrich Carl von: *Das System des heutigen römischen Rechts*, Berlin, Veit, 1840.
 - Schanbacher, Dietmar: Der Einfluss der stoischen Sprachtheorie auf die römische Jurisprudenz, in: *Festschrift für Rolf Knütel zum 70. Geburtstag* (szerk.: Holger Altmeyden et al.), Heidelberg, Müller, 2010, 1025–1036.
 - Schermaier, Martin Josef: Die Willenserklärung (vor §§116ff.), in: *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB* (szerk.: Mathias Schmoeckel – Joachim Rückert – Reinhard Zimmermann), Tübingen, Mohr Siebeck, 2003, 401–497.
 - Stroux, Johannes: Summum ius summa iniuria. Ein Kapitel der Geschichte der interpretatio iuris, in: *Festschrift Paul Speiser-Sarasin*, Basel, 1926, 115–158. (= *Römische Rechtswissenschaft und Rhetorik*, Potsdam, Stichnote, 1949, 7–66).
 - Tellegen-Couperus, O. E. – Tellegen, J. W.: Law and rhetoric in the causa Curiana, *Orbis Iuris Romani*, 6 (2000), 171–202.
 - Tellegen-Couperus, Olga: Quintilian and Roman law, *RIDA*, 47 (2000), 167–177.
 - Thomas, Philip: The intention of the testator: from the causa Curiana to modern South African law, in: *Inter cives necnon peregrinos. Essays in honour of Boudewijn Sirks* (szerk.: Jan Hallebeek et al.), Göttingen, V&R Unipress, 2014, 727–739.
 - Watson, Alan: *The law of succession in the later Roman republic*, Oxford, Oxford University Press, 1971.
 - Wieacker, Franz: The causa Curiana and contemporary Roman jurisprudence, *The Irish Jurist*, 2 (1967), 151–164.
 - Windscheid, B.: Wille und Willenserklärung. Eine Studie, *Archiv für die civilistische Praxis*, 63 (1880), 72–112.
 - Windscheid, Bernhard – Kipp, Theodor: *Lehrbuch des Pandektenrechts*, I., Frankfurt a.M, Rütten & Loening, 1906⁸.
 - Zimmermann, R.: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford, Oxford University Press, 1996².
-
-